

Андрій Климчук

ДАВНЬОРУСЬКІ ГУТИ (IX–XIV ст.)

Давньоруська держава була високорозвиненою, з багатьма видами ремесел, торгівлею, книжністю тощо. Було добре розвинуті такі ремесла, як ювелірне мистецтво, металургія, деревообробна справа, ткацтво, шкіряне ремесло, будівельна справа. Сприяли розвитку ремесел впливи східної (Візантія) і західної (європейські країни) ремісничих технологій. Завдяки цьому абсолютна більшість ремесел і промислів розвивались продуктивно і швидкими темпами.

Скляна (гутна) промисловість Русі-України має давню історію. Поміж інших видів ремесел гутна справа була досить поширеною, до нашого часу збереглися назви населених пунктів (Гута, Гусько, Гутище), як свідчення існування в цих місцевостях скловарних осередків. Окрім того, у давньоруських писемних пам'ятках зустрічається слово “стекло”. Воно може походити від слова “стікати” і може вказувати на здатність скла текти, коли воно перебуває в розплавленому стані. Передував власному виробництву скляних виробів імпорт з тих країн, де ця промисловість вже була розвинена. Археологічні розкопки датують знахідки скляних намистин I тис. до н.е. Можливо, що скляне виробництво існувало вже у прадавні часи у Північному Причорномор'ї. Наразі підтверджене існування скляного виробництва маємо на побережжі Дністра, яке датується III–IV ст. н.е. Біля с. Комарів Кельменецького р-ну Чернівецької обл. М. Смішком у 1950–1960-х рр. виявлено у розкопаному поселенні сліди скляного виробництва [2, 67-80]. Це перша знайдена археологами майстерня поза межами Римської імперії.

На території розкопів знайдені шматки скляних посудин, кавалки розтопленої скляної маси та найбільший інтерес представляє вогнище, що було в одному з приміщень, тут же знайдений був інструмент, який використовувався у процесі виробництва.

Такі знахідки привернули увагу інших археологів і 1974 р. під час чергових розкопок Ю. Щапова виявила крім всього іншого ще й уламки тигля та гончарний горн [7, 86-87].

Вищезазначені знахідки свідчили про те, що у цих околицях існували добре оснащені склоплавильні майстерні, які, очевидно, давали чималу кількість готових виробів. Датоване виробництво цих виробів на основі аналогій з уламками глиняних горщиків, що були також знайдені тут, фібул, а також римських монет епох Антоніна Пія (138–161), Марка Аврелія (140–180) та Коммода (180–191). Беручи це до уваги, М. Смішко датував поселення у Комарові III–IV ст. н.е. [2, 79].

Скло у Комарові виготовлялося за античними рецептами. Воно має натрієву основу, для процесу виробництва цього скла використовувалась зола дерев. Переважно виготовлялося безколірне скло, хоча є уламки, забарвлені в інші кольори (зелений, синій, світло-блакитний, жовтий). Для надання склу відповідних забарвлень використовувались оксиди металів.

Уламки скляного посуду свідчать, що майстри працювали над його прикрашанням. Скло орнаментувалось шляхом шліфування, на нього наносилися написи, частина виробів декорувалася у процесі формування виробу – для цього використовувалися скляні кольорові нитки, також рифлення, “защипування”.

Скловиробництво Русі пройшло еволюцію. На етапі IX–XII ст. скляні вироби відрізняються елегантністю і вишуканістю. Це – свинцево-калієво-натрієве скло, для його виробництва використовувалася сода і свинець. Зміна технології виробництва, коли для виготовлення скла почав використовуватися поташ взамін недоступним соді і свинцю, погіршила його якість. У цей же час (XIII ст.) на Волині і Галичині осідають перші німці-промисловці, продукція їхніх гут близька за якістю до скла, виготовленого у Придніпровському регіоні.

Ще наприкінці XIX ст. вважалося, що знахідки скляних виробів і посуду в давніх літописних містах Русі – це продукція експорту з Венеції. Відмінну думку в 1893 р. висловив І. А. Хойновський. Він вважав, що знайдені в Києві предмети були виготовлені в Овруцькому повіті древлянами. В околицях с. Збран-

ки незадовго до того ним були виявлені сліди скляного виробництва. Древлян І. Хойновський вважає досвідченими майстрами. Більшість предметів, вміщених у його праці (№ 27-31, 33-38), він вважав за продукцію місцевих гут [6, 20].

Найбільш переконливий доказ існування місцевого скляного виробництва з'явилися завдяки відкриттю Вікентія Хвойки. У 1907–1908 рр. під час розкопок дільниці біля Десятинної церкви в Києві було знайдено скловиробничу майстерню. Серед знайденого – спеціальні печі, посудини для варки скла, шматки кольорової емалі та інструменти для роботи з нею [5, 72].

Майстерня, відкрита Вікентієм Хвойкою, датується XII–XIII ст. Подібні до цієї майстерні відкривалися в різних частинах Києва у пізніший час. В. А. Басусевич виявив у 1950-х рр. дві майстерні: одна на Подолі (XI – початок XII ст.), інша – у митрополичому саду Києво-Печерської лаври (XI ст.). Подібні численні знахідки походять з Білгорода, Вишгорода і Галича.

Відомо, що продукція давніх гут, очевидно, руських була в колекції Ханенків [4]. У каталозі їхньої колекції вони зазначені під № 1268-1272. Ханенки також дотримувалися думки, що продукція в їхніх колекціях місцевого виробництва. За браком відповідних доказів це було лише припущення, але досить слушне. Підтвердження думки Ханенків знайшов шведський дослідник Карл Ламм [8, 5].

Схожі до вміщених у працях І. А. Хойновського і Ханенків вироби, знаходимо серед експонатів теперішніх українських музеїв. У Львівському музеї зберігаються, наприклад, уламки скляних келихів з Галича.

Поки що підтверджень існування гут у Галичі і на Галичині до X ст. немає, хоча знахідки з відрізка цього часу трапляються. У самому Галичі були знайдені скловарні майстерні на Юріївському монастирищі та на Золотому тоці. Біля багатьох споруд в Галичі було виявлено численні фрагменти скляних виробів. Особливо їх багато було біля церкви Благовіщення, що вказує на існування тут склярської майстерні. Та й досі помітні її сліди на березі Лукви [8, 132].

Біля княжого Звенигорода також існувала скляна гута, на це вказує й назва села, що розташоване поруч [3, 132].

Для виготовлення скляних виробів у Київській Русі використовувалися різні технології. Скляні келихи виготовлялися шляхом формування з однієї заготовки. Скляні ємності орнаментувалися в гарячому стані хвилястими смужками. У деяких гутах використовувалися замість смужок молочно-білі або кольорові (жовті, зелені, блакитні, сині) скляні нитки.

Келихи виготовлялися шляхом видування. У м'якому скляному конусі майстер вдавлював у середину його вершину і таким чином отримував дно келиха із слідами скляних складок [1, 391].

Більш поширеним у всій Русі, ніж скляний посуд було виготовлення скляних прикрас: браслети, кільця, намиста. Ці вироби виготовлялися з кольорового скла: біло-молочного, блакитного, зеленого, жовтого, фіолетового, синього. Браслети і персні виготовлялися шляхом обертання скляних ниток довкола дерев'яних кругляків.

Скляні браслети за формою і технологією виробництва поділяються на три основні групи: гладкі, закручені, інколи додавалися нитки інших кольорів, ніж браслет, браслети з не круглою формою у розрізі.

Намиста виготовлялися шляхом пресування або накручування на металеві стержні. За формою такі намистини були круглі, циліндричні і фігурні. Деколи вони прикрашалися намотуванням кольорових скляних ниток.

Була ще інша технологія виготовлення бусинок. Із скляної соломинки нарізувалися невеликі шматочки, в яких заокруглювалися кінці. Також виготовлялися намиста, де було по кілька намистин вкупі. Останні трапляються як кольорові, так і покриті золотою або срібною фольгою.

Барвники, що використовувалися для забарвлення скляної маси, були цілком доступні для давньоруських майстрів. Зелений колір давав окис міді, зелено-синій – окис міді із додаванням глини, жовтий – сіра або вугілля, димчасто-жовтий – окис заліза, фіолетовий – окис марганцю (піролюзит) [1, 392].

Примітки

1. *Рыбаков Б. А.* Ремесло древней Руси. – М. : Изд-во АН СССР, 1948. – 802 с.
2. *Смішко М. Ю.* Поселення III–IV ст. н.е. із слідами скляного виробництва біля с. Комарів Чернівецької області // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 1964. – Вип. 5. – С. 67-80.
3. *Фіголь Михайло.* Мистецтво стародавнього Галича. = Art of old Halych. – К. : Мистецтво, 1997. – 224 с.
4. *Ханенко Б. Н., Ханенко В. И.* Древности Приднепровья. Эпоха славянская (VI–XIII вв.). – К., 1902. – Вып. V. – 78 с.
5. *Хвойка В. В.* Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена (по раскопкам). – К., 1913. – 72 с.
6. *Хойновский И. А.* Раскопки Великокняжеского двора древнего града Киева, произведенные весной 1892 года. Археологически-историческое исследование. – К., 1893. – 150 с.
7. *Щапova Ю. Л.* Результаты спектрального анализа стеклянных изделий и брака из стеклоделательной мастерской, открытой у с. Комаров Черновицкой области // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 1964. – Вип. 5. – С. 86-87.
8. *Lamm C.* Mittelalterliche Gläser und Steinschnittarbeit aus dem Nahen Osten. – Berlin, 1930. – 192 p. et suiv., table 67.